

ज्येष्ठ नागरिक सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्रतिको दृष्टिकोण र प्रयोग शैली
पोखरा महानगरपालिका वडा नं. ३३ भरतपोखरीको एक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा समाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत
समाजशास्त्र विभाग, पृथ्वीनारायण क्याम्पस अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर
तहको आवश्यकता पुरा गर्नका लागि प्रस्तुत
शोध पत्र

शोधार्थी

अप्सरा थापा

सिम्बोल नं.: ४८०१११

कक्षाको रोल नं. : ५३५/७०B

त्रि.वि दर्ता नं. : ६-२-७५६-८-२०१०

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, समाजशास्त्र विभाग, पोखरा

२०७६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
TRIBHUVAN UNIVERSITY

पृथ्वीनारायण क्याम्पस PRITHVI NARAYAN CAMPUS

520142
520143
520389
523462
526837
527440
531944

पत्र संख्या :
चलानी नं. :

(समाजशास्त्र ग्रामिण विकास विभाग)
(.....)

भीमकाली पाटन, पोखरा, नेपाल
Bhimkali Patan, Pokhara, Nepal

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण बहुमुखि क्याम्पस, मानविक तथा सामाजिक शास्त्र संड्काय समाजशास्त्र विभाग अर्न्तगत समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहको द्वितिय वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका निम्ति शोधकर्ता अप्सरा थापाद्वारा “**ज्येष्ठ नागरिक सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्रतिको दृष्टिकोण र प्रयोग शैली**” पोखरा महानगरपालिका वडा नं.३३, भरतपोखरीको एक अध्ययन शीर्षकमा तयार पारिएको शोध पत्र मेरो प्रत्यक्ष सुपरिवेक्षण र निर्देशनमा तयार पारिएकोले उक्त शोधपत्रलाई आवश्यक मुल्याङ्कनको लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....
उप प्रा. तेज प्रसाद सुवेदी

शोध निर्देशक

समाजशास्त्र ग्रामिण विकास विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

मिति :- २०७६/०६/०६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
TRIBHUVAN UNIVERSITY

पृथ्वीनारायण क्याम्पस PRITHVI NARAYAN CAMPUS

520142
520143
520389
523462
526837
527440
531944

पत्र संख्या :
चलानी नं. :

(समाजशास्त्र ग्रामिण विकास विभाग)

भीमकाली पाटन, पोखरा, नेपाल
Bhimkali Patan, Pokhara, Nepal

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय पृथ्वीनारायण बहुमुखी क्याम्पस, मानविकि तथा समाजिक शास्त्र सङ्काय, समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तह द्वितिय वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको निम्ति शोषकर्ता अप्सरा थापा द्वारा यस विभागमा प्रस्तुत “ज्येष्ठ नागरिक सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्रतिको दृष्टिकोण र प्रयोग शैली” पोखरा महानगरपालिका वडा नं. ३३, भरतपोखरीको एक अध्ययन शिर्षकमा तयार पारिएको शोधपत्र मुल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृति प्रदान गरिएको छ।

मुल्याङ्कन समिति

.....
उप प्रा. तेज प्रसाद सुवेदी
शोध निर्देशक
समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग

.....
उप प्रा. जनार्दन थापा
बाह्य परीक्षक
मानवशास्त्र विभाग

.....
विभागीय प्रमुख
प्रा.डा विश्व कल्याण पराजुली
समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग

मिति :-

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अर्न्तगत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका निम्ति यो शोध पत्र तयार गरिएको हो । सर्व प्रथम मलाई यो शोध पत्र “ज्येष्ठ नागरिक सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्रतिको दृष्टिकोण र प्रयोग शैली” पोखरा महानगरपालिका वडा नं. ३३ भरतपोखरीको एक अध्ययन लेखनको क्रममा आफ्नो अमूल्य समय र सुभावा प्रदान गरी दिनु भएकोमा आदरणीय शोध निर्देशक गुरु उप प्रध्यापक तेज प्रसाद सुवेदी ज्युलाई हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहान्छु । यसैगरी विभाग प्रमुख आदरणीय गुरु प्रा.डा विश्वकल्याण पराजुली.ज्यु प्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोध पत्र तयार गर्ने अवसर उपलब्ध गराएकोमा त्रिभुवन विश्व विद्यालय समाजशास्त्र विभाग पृथ्वी नारायण क्याम्पस, पोखरा प्रति हार्दिक धन्यवाद दिन चाहान्छु । अध्ययनका विविध विषयमा सहयोग पुर्याउनु हुने मेरा विभागिय गुरुहरु, तथ्याङ्क उपलब्ध गराई दिनुहुने वडा सचिव वन्सत राज शर्मा प्रति विशेष धन्यवाद व्यक्त गर्दछु । तथ्याङ्क संकलनको क्रममा सहयोग गर्नु हुने व्यक्तित्वहरु वावुराम थापा, लोक बहादुर लामिछाने, डिल माया लामिछाने चेत बहादुर थापा, नन्दकली परियार, सम्पूर्ण उत्तरदाताहरु र मित्रहरु प्रति धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । मलाई स्नातकोत्तर तह पढ्नको लागि प्रेरण गर्नु हुने मेरो आदणीय वुवा सन्त बहादुर थापा, आमा सिता देवि थापा र दाई विष्णु बहादुर थापा प्रति हृदय देखि नै आभार व्यक्त गर्न चाहान्छु । यस अध्ययनमा सहयोग गर्नु हुने मेरो जिवन साथी लक्ष्मण पोखरेल र छोरी अप्लिमा प्रति विशेष धन्यवाद ज्ञापना गर्न चाहान्छु । मेरो अध्ययनका लागि सहयोग गर्नु हुने मेरो परिवारका सम्पूर्ण सदस्यहरुलाई कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहान्छु । अन्तमा यो शोध पत्रलाई कम्प्युटर टाईप गरी अन्तिम स्वरुप प्रदान गर्न सहयोग पुर्याउनु हुने व्लर्ड वाईड जेनेरेशन कम्प्युटर पोखरा-०१, बगर प्रति धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

.....
अप्सरा थापा
समाजशास्त्र विभाग

विषय सूचि

सिफारिस पत्र	i
स्वीकृति पत्र	ii
कृतज्ञता ज्ञापन	iii
विषय सूचि	iv
तालिका सूचि	vii
चित्र सूचि	viii
शोध सार	ix
अध्याय एक : परिचय	(१-६)
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	२
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	४
१.४ अध्ययनको महत्व	४
१.५ अध्ययनको सिमा	५
१.६ अध्ययनको सङ्गठनात्मक ढाँचा	५
अध्याय दुई : पुर्व साहित्यको समिक्षा र सैदान्तिक ढाँचा	(७-१५)
२.१ अवधारणा र सैदान्तिक समिक्षा	७
२.२ सामाजिक सुरक्षा भत्ताको राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय इतिहास	९
२.३ ज्येष्ठ नागरिक सामाजिक सुरक्षा भत्ता सम्बन्धि नेपालमा भएका प्रयासहरु	१२
२.४ ज्येष्ठ नागरिक सम्बन्धी ऐन २०६३	१४
२.५ आश्रममा आश्रित वृद्धवृद्धाहरुको जीवनशैली (विद्यमान अवस्था)	१४
अध्याय तीन : अनुसन्धान पद्धति	(१६-१९)
३.१ अध्ययन क्षेत्र छनोटको औचित्य	१६
३.२ अनुसन्धानको ढाँचा	१७
३.३ जनगणना विधि	१७
३.४ तथ्याङ्कको स्रोत र प्रकृति	१७
३.५ तथ्याङ्क संकलन विधि	१८

३.५.१ अन्तवार्ता अनुसुचि	१८
३.५.२ अवलोकन विधि	१८
३.५.३ वैयक्तिक अध्ययन	१८
३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण तथा प्रस्तुतिकरण	१९
अध्याय चार : उत्तरदाताहरूको सामाजिक पृष्ठभूमी	(२०-३५)
४.१ उत्तरदाताहरूको उमेरगत स्थिति	२०
४.२ उत्तरदाताहरूको शैक्षिक स्थिति	२१
४.३ उत्तरदाताहरूको वैवाहिक स्थिति	२२
४.४ उत्तरदाताहरूको जातिगत संरचना	२३
४.५ उत्तरदाताहरूको धार्मिक स्थिति	२४
४.६ उत्तरदाताहरूको परिवारिक संरचना	२५
४.७ उत्तरदाताहरूको वसोवासको अवस्था	२६
४.८ उत्तरदाताहरूको आयस्रोतको विवरण	२७
४.९ उत्तरदाताहरूको मासिक आम्दानीको विवरण	३०
४.१० उत्तरदाताहरूको पुजापाठ सम्बन्धी विवरण	३१
४.११ एकलोपन महशुस हुदा आश्रम जान मन लाग्ने र नलाग्ने उत्तरदाताहरूको धारणा	३१
४.१२ राज्यले बसोबास व्यवस्था सम्बन्धी धारणा	३२
४.१३ वृद्धहरूलाई खुशी राख्न घर परिवारका सदस्यले गर्नु पर्ने कुराहरूको विवरण	३३
४.१४ ज्येष्ठ नागरिक सम्मान सम्बन्धी धारणा	३४
अध्याय पाँच : भत्ता प्रतिको दृष्टिकोण	(३६-४४)
५.१ उत्तरदाताहरूको भत्ता प्रतिको सन्तुष्टि असन्तुष्टिको विवरण	३६
५.२ उत्तरदाताहरूको भत्ता वृद्धि सम्बन्धी धारणा	३७
५.३ उत्तरदाताहरूको भत्ता वितरणको अवधि सम्बन्धी धारणा	३२
५.४ ज्येष्ठ नागरिकको लागि सरकारले वनाईदिनु पर्ने नियम सम्बन्धी धारणा	३८
५.५ वृद्ध अवस्थाको अनुभवको धारणा	४०
५.६ भत्ता हुँदैन्थ्यो भने उत्तरदाताहरूको जीवनमा पर्ने प्रभावको विवरण	४१
५.७ ज्येष्ठ नागरिक ऐन सम्बन्धीत धारणा	४४

अध्याय छ : जेष्ठ नागरिक सामाजिक सुरक्षा भत्ताको प्रयोग शैली र प्रभाव	(४५-५७)
६.१ उत्तरदाताहरूको सामाजिक कार्यमा भत्ता खर्च सम्बन्धी विवरण	४५
६.२ उत्तरदाताहरूको चुरोट, सुर्ती र मादक पदार्थ सेवन गर्ने नगर्ने सम्बन्धी विवरण	४६
६.३ उत्तरदाताहरूको स्वास्थ्यको विवरण	४७
६.४ उत्तरदाताहरूको नियमित औषधी सेवन सम्बन्धी विवरण	४८
६.५ उत्तरदाताहरूको न्यूनतम आवश्यकता परिपूर्ति सम्बन्धी विवरण	४९
६.६ उत्तरदाताहरूको भत्ता वचत सम्बन्धी विवरण	५०
६.७ उत्तरदाताहरूको भत्ता खर्च सम्बन्धी निर्णय प्रक्रिया	५२
६.८ उत्तरदाताहरूको शारिरिक अवस्था	५३
६.९ उत्तरदाताहरूको दान दक्षिणा गर्ने सम्बन्धी विवरण	५३
६.१० उत्तरदाताहरूले नियमित रूपमा खाने औषधीमा हुने मासिक खर्च	५४
६.११ उत्तरदाताहरूले विताउने समयको विवरण	५७
अध्याय सात : सारांश र निष्कर्ष	(५८-६४)
७.१ अध्ययनको सारांस	५८
७.२ मुख्य प्राप्तीहरू	५९
७.३ निष्कर्ष	६३
सन्दर्भ ग्रन्थ सूची	
अनुसूची	
अनुसूची एक : अन्तरवार्ता	
अनुसूची दुई : अध्ययन क्षेत्रको नक्सा	

तालिका सूचि

तालिका	पेज नं.
तालिका : २.१ नेपालको वृद्ध उमेर समुहको जनसंख्याको अवस्था	११
तालिका : ४.१ लैङ्गिक आधारमा उमेरको विवरण	२०
तालिका : ४.२ उत्तरदाताहरूको शैक्षिक स्थिति	२१
तालिका : ४.३ उत्तरदाताहरूको वैवाहिक स्थिति	२२
तालिका : ४.४ उत्तरदाताहरूको जातिगत अवस्था	२३
तालिका : ४.५ उत्तरदाताहरूको धार्मिक स्थिति	२४
तालिका : ४.६ उत्तरदाताहरूको पारिवारिको संरचना	२५
तालिका : ४.७ उत्तरदाताहरूको बसोबासको अवस्था	२६
तालिका : ४.८ उत्तरदाताहरूको मासिक आम्दानी	३०
तालिका : ४.९ उत्तरदाताहरूको पुजापाठ सम्बन्धी विवरण	३१
तालिका : ४.१० एकलोपन महशुश हुदा आश्रम जान मन लाग्ने र नलाग्ने उत्तरदाताहरूको विवरण	३२
तालिका ४.११ राज्यले बसोबास व्यवस्था सम्बन्धी उत्तरदाताहरूको धारणा	३३
तालिका : ४.१२ वृद्धहरू खुशी हुने अवस्था	३४
तालिका : ४.१३ ज्येष्ठ नागरिक सम्मान सम्बन्धी धारणा	३५
तालिका : ५.१ उत्तरदाताहरूको भत्ता प्रतिको सन्तुष्टि असन्तुष्टिको सम्बन्धी विवरण	३६
तालिका : ५.२ भत्ता वृद्धि सम्बन्धी उत्तरदाताहरूको धारणाको विवरण	३७
तालिका : ५.३ भत्ता वितरण अवधि सम्बन्धमा उत्तरदाताहरूको राय	३८
तालिका : ५.४ उत्तरदाताहरूलाई सरकारले वनाई दिए हुन्थ्यो जस्तो लाग्ने नियम	३९
तालिका : ५.५ वृद्ध अवस्थाको अनुभव	४०
तालिका : ५.६ उत्तरदाताहरूको ऐन जानकारीको विवरण	४४
तालिका : ६.१ उत्तरदाताहरूको सामाजिक कार्यमा सहयोग	४५
तालिका : ६.२ उत्तरदाताहरूको चुरोट, सुती र मादन पर्दाथ सेवन सम्बन्धी विवरण	४६
तालिका : ६.३ उत्तरदाताहरूको स्वास्थ्य विवरण	४७
तालिका : ६.४ नियमित औषधी सेवन गर्ने नगर्ने सम्बन्धी विवरण	४८
तालिका : ६.५ उत्तरदाताहरूको भत्ता वचत गर्ने नगर्ने सम्बन्धी विवरण	५०
तालिका : ६.६ उत्तरदाताहरूको भत्ता खर्चको सम्बन्धी निर्णय प्रकृया	५२
तालिका : ६.७ उत्तरदाताहरूको दैनिक शारिरिक अवस्था	५३
तालिका : ६.८ दान दक्षिणा गर्ने नगर्ने सम्बन्धी विवरण	५४
तालिका : ६.९ उत्तरदाताहरूको नियमित रूपमा औषधीमा हुने खर्च	५४
तालिका : ६.१० उत्तरदाताहरूले विताउने समय	५७

चित्र सूचि

चित्र	पेज नं.
चित्र : ४.१ उत्तरदाताहरुको आय स्रोतको विवरण	२७
चित्र : ५.१ उत्तरदाताहरुलाई भत्ताको प्रभाव	४१
चित्र : ६.१ न्यूनतम आवश्यकता पुरा भएको नभएको सम्बन्धी विवरण	४९

शोधसार

प्रस्तुत शोधपत्र ज्येष्ठ नागरिक सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्रतिको दृष्टिकोण र प्रयोग शैलीको बारेमा केन्द्रित रहेर पोखरा महानगरपालिका वडा नं. ३३ भरतपोखरीको अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययनमा ज्येष्ठ नागरिकहरूले सामाजिक सुरक्षा भत्तालाई कुन कुन शिर्षकहरूमा खर्च गर्दछन् ? भत्ता बाहेक उनीहरूको आम्दानीको स्रोतहरू छ की छैन ? उनीहरूको स्वास्थ्य अवस्था कस्तो किसिमको छ ? नियमित औषधी सेवन गर्न पर्छ कि पर्दैन ? नियमित औषधीमा कति रकम खर्च हुन्छ ? भत्ता प्रति ज्येष्ठ नागरिकहरू सन्तुष्ट छन् कि छैनन् ? यदि भत्ताको व्यवस्था हुँदैनथ्यो भने ज्येष्ठ नागरिकहरूको जीवनमा कस्तो प्रभाव पर्ने थियो । इत्यादि प्रश्नहरूलाई आधार मानेर अध्ययनको उद्देश्य राखिएको छ । सामाजिक सुरक्षा भत्ता अर्न्तगत पर्ने ज्येष्ठ नागरिक सामाजिक सुरक्षा भत्ताले ज्येष्ठ नागरिकको जीवन यापनमा परेको प्रभावको अध्ययन गर्नु यो शोधपत्रको साधारण उद्देश्य हो । ज्येष्ठ नागरिकका सामाजिक सुरक्षा भत्ताको प्रयोग शैली र दृष्टिकोणको जानकारी लिने यस शोधपत्रको विशिष्ट उद्देश्य हो । यस अध्ययनमा वृद्धयौलीसंग सम्बन्धित सिद्धान्तको प्रयोग गरिएको छ । यस शोधपत्रमा वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक अनुसन्धानको ढाँचा प्रयोग गरिएको छ । प्राथमिक स्रोत र द्वितीय स्रोतबाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । अन्तरवार्ता अनुसूची, अवलोकन, वैयक्तिक अध्ययन साथ साथै गुणात्मक र संख्यात्मक अनुसन्धानको ढाँचा प्रयोग गरी आवश्यकता अनुरूप तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । यसरी संकलन गरिएका तथ्याङ्कलाई आवश्यकता अनुसार तालिका र वृत्त चित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

लैङ्गिक आधारमा हेर्ने हो भने पुरुष ३७.३३ प्रतिशत र महिला ६२.६३ प्रतिशत रहेको पाइयो । उत्तरदाताहरूको आम्दानीको स्रोत, भत्ता र कृषि आय स्रोत हुने ३६.५० प्रतिशत, भत्ता र पेन्सन हुने १६.८६ प्रतिशत, वृद्ध भत्ता मात्र हुने ५६.६२ प्रतिशत उत्तरदाताहरू रहेको पाइयो । भत्ता आफै खर्च गर्ने उत्तरदाताहरूको संख्या ३६.१४ प्रतिशत, घरपरिवारलाई दिनेको संख्या ६३.८५ प्रतिशत रहेको पाइयो । उत्तरदाताहरूको नियमित औषधीमा हुने खर्च ५०० - १००० खर्च हुने ३४.९३ प्रतिशत, १०००-२००० खर्च हुने ९.६३ प्रतिशत, २००० भन्दा माथि खर्च हुने ४.८१ प्रतिशत र नियमित रूपमा औषधीमा खर्च गर्न नपर्ने ५०.६० प्रतिशत रहेको पाइयो । भत्ता हुँदैनथ्यो भने ज्येष्ठ नागरिकहरूको जीवनमा पर्ने प्रभाव, भोक भोकै मरिने थियो भन्ने उत्तरदाताहरूको संख्या १०.८४ प्रतिशत, गाँहो हुने थियो भन्ने उत्तरदाताहरूको संख्या ५.०६ प्रतिशत, खासै प्रभाव पर्ने थिएन भन्ने उत्तरदाताहरूको संख्या २४.०९ प्रतिशत रहेको पाइयो ।